

1.2. Національна університетська освіта в умовах перехідної економіки

Якщо держава не ставить своїм головним завданням (метою) розвиток власної науки та освіти, вона не може бути носієм та творцем власних новітніх ідей та технологій, а стає споживачем застарілих знань, технологій, техніки і застарілої продукції інших країн. Конфуцій (551-479 рр. до н.е.) розробив принципи утворення гармонійного суспільства на шляху морального самовдосконалення людини та суворого дотримання церемоній у громадських відносинах. Він стверджував, що для розквіту держави потрібні три речі – багато хліба, сильне військо і належний стан розуму, тобто моральність як правителя, так і народу [517, с. 4].

У розвинутих країнах світу розвиток та зміни в освіті випереджають суспільні перетворення, утворюють основу та є гарантами незалежності нації. За роки незалежності України в усіх сферах суспільного життя сталися великі зміни. Торкнулися вони й університетської освіти, що зумовлює розгляд як соціально-економічних проблем її розвитку, так і спрямувань педагогічних пошуків, досліджень, потреб реформування.

Запропонована у 1965 році на форумі ЮНЕСКО П. Ленграндом концепція “неперервної освіти” зорієнтована на втілення гуманістичної ідеї освіти, у центрі якої – людина, для якої слід створювати певні умови для повного розкриття усіх здібностей протягом усього життя [79; 90]. М.М. Солдатенков також надає глибокого значення сучасному багатоплановому принципу неперервності освіти, який висвітлює якісно інший тип взаємодії особистості та суспільства [342, с. 230]. Підкреслимо, що неперервне розкриття здібностей людини, підтримка та розкриття, тобто розвиток, усіх якостей людини протягом життя і є суттю, змістом сталого розвитку особистості відповідно до переваг та переконань людини, що змінюються з віком, людини у процесі життєдіяльності, крізь усе життя. Фактично освіта протягом усього життя, як своєрідний процес життєдіяльності, стає характерною формою практичної діяльності людини [342, с. 241].

Спираючись на досвід та успіхи реформування освітніх систем, С.О. Сисоєва визначає дві провідні тенденції – гуманізацію та технологізацію освітньої діяльності

[342, с. 250]. При цьому технологічність освітнього процесу виступає одним з показників, параметрів його якості. Фактично мова знову ж таки торкається проблеми сталого розвитку освітянських інституцій та освітніх процесів, що у них реалізуються.

У проведеному дослідженні С.О. Сисоєва дійшла висновку, “що творчість є цілісним процесом реалізації та самореалізації особистості. В процесі творчості реалізуються творчі можливості особистості і відбувається їх розвиток” [454, с. 11]. Проведений вченим аналіз показав, що творча особистість у психолого-педагогічних дослідженнях розглядається, як правило, “з точки зору творчого процесу педагога (Ю.К. Бабанський, В.О. Кан-Калік [175], М.Ф. Ломонова, М.Д. Нікандров, О.І. Піскунов, М.М. Поташник, Л.І. Рувинський, Н.Д. Хмель [516] та ін.), як інтегративна якість особистості вчителя (З.С. Левчук, Л.М. Лузіна, В.О. Лісовська та ін.), як критерій якісного становлення особистості вчителя (Н.В. Кічук [190])”. Дослідниця спирається на основні положення психолого-педагогічної системи В.О. Сухомлинського, де поняття “педагогічна творчість учителя включається у поняття педагогічної культури” [454, с. 12], на висновки Я.О. Пономарьова, який “визначив творчість як “механізм розвитку”, як “взаємодію, що веде до розвитку”. Отже, необхідними елементами організаційно-педагогічного устрою інноваційної університетської системи освіти сьогодення України є принципи неперервності, гуманізації, технологізації та механізм творчої взаємодії, що ведуть до взаєморозвитку, сутність якої можна виразити словами древніх, латиною, як “Docendo discimus”, або, українською, як “Навчаючи вчимося”.

За результатами дослідження ефективності системи вищої технічної освіти Н.Г. Печенюк робить висновок, що тільки 25-30% студентів у своїх випускних дипломних роботах творчо та самостійно вирішують завдання проблемного характеру [378, с. 12]. Дослідник стверджує, що традиційні методи навчання у системі вищої технічної освіти не завжди стимулюють до самостійної чи творчої діяльності, до формування активної позиції. Для сьогодення України, як і для усіх розвинених країн світу, потрібні випускники університетів, творчі особистості, які здатні самостійно формулювати і розв’язувати нові задачі. Як доводить С.І. Архангельський, “у навчальному процесі вищої школи дедалі більший розвиток буде отримувати

дослідницька діяльність студентів і творчий процес розв'язання ними науково-навчальних завдань. Дедалі необхіднішою стане така теорія навчання, яка б виконувала функцію розвідки, пошуку, виявлення нових засобів і навчальних форм” [19, с. 62].

Ми поділяємо думку М.І. Шкіля, що “навчальний процес в університеті організується на підставі сучасних технологій активного навчання, використання нових інформаційних технологій, орієнтується на формування гармонійно розвиненої особистості, яка постійно поновлює свої знання, має високу професійну компетентність і мобільність, швидко адаптується в нових умовах розвитку освіти” [545]. Підкреслимо, що гармонійний розвиток особистості ні в якому разі не є успішним розвитком одночасно з усіх дисциплін, що неможливо.

Схильності та здібності кожної людини різні. Тому актуальною потребою розвитку особистості є прагнення, заохочення та сприяння саморозвитку схильностей та здатностей, що притаманні, більш яскраві, більш виразні та виявлені у цій особистості. Потрібний розвиток, що гармонізує становлення людини, відчуття нею впевненості та схильності, корисності та доцільності як себе, так і інших людей, оточуючого природного середовища для сьогодення і майбуття.

У проведеному Б.О. Федоришиним дослідженні звернено увагу на той факт, що необхідність у професійному самовизначенні позначається на потребах людини, її ставленнях, інтересах. Формується внутрішня позиція особистості до професійної діяльності. В той же час спостерігається перекладання розв'язання своїх власних проблем на інших осіб, відсутність достатніх та адекватних даних щодо професійної діяльності, що зумовлює зростання ймовірності помилкового обрання професії з негативними наслідками як для особистості, так і для суспільства [502].

Ми повністю погоджуємося з думкою Н.Ф. Григор'єва та А.В. Арсентьєвої, що оволодіння навичками самостійної роботи, формування готовності до самоосвіти та розвитку творчих здібностей, об'єднання навчального матеріалу у змістовні блоки – усе це набуває важливого значення [103, с. 15]. Це природним чином формулює завдання з розробки нової системи управління за умови подолання державного монополізму в організації та змісті навчання, виховання та формування нової генерації, створення творчої атмосфери, як вважає П.І. Дроб'язко, всередині

колективу і у зв'язках з оточуючим середовищем, створення нового механізму управління [131, с. 172].

Дослідженню механізмів підвищення ефективності навчального процесу у вищих навчальних закладах присвячені роботи Н.Ф. Тализіної [480; 343], де вбачається творча дослідницька компонента у кожному з трьох типів завдань, що зумовлені [481, с. 26-27]: науково-технічним прогресом; потребами суспільства та країни; регіонально-галузевими завданнями, специфікою професійної відмінності.

За переконаннями А. Портнова, “істотними аспектами проблеми є також: вплив стосунків “центр – периферія” на стан української вищої освіти. Відомо, що коли українських істориків картали за цитування Грушевського, то в московських метрів із цим ніколи не було проблем, і саме в Москві вдавалося захистити дисертації, що їх Київ відхиляв за “націоналізм”; вплив Заходу на розвиток підсоветської української гуманістики (навіть передрук українськими діаспорними виданнями деяких статей підсоветських істориків або поміщення їхніх оригінальних публікацій під псевдонімами); цензура і самоцензура, компроміси, на які доводилося йти (наприклад, у виданні “Документи Богдана Хмельницького” автентичне листування гетьмана з турецьким султаном уміщено під рубрикою “Сумнівні документи”)...” [390, с. 16].

Освіта завжди служила провідною інституцією розвитку суспільства та цивілізації. Ми поділяємо думку Ч. Куписевич, що освіта виступає як [232, с. 157]: провідний механізм соціокультурної спадкоємності у розвитку суспільства; відтворення духовного потенціалу країни та розвитку особистості; родова потреба, форма життя у суспільстві, що швидко змінюється; механізм відтворення науки та культури; база збереження історичної та національно-етнічної самоідентифікації народу; базис сучасної економіки, інтелектуального, наукового та освітньо місткого потенціалу; основа національної безпеки; умова історичного здоров'я нації; головний механізм відтворення та розвитку суспільного інтелекту. В сучасних умовах відбувається інтелектуалізація виробничих сил суспільства, що забезпечує 40-70% приросту національного прибутку в економічно розвинутих країнах, за рахунок зростання знань та рівня освіченості населення [517, с. 6]. Провідною ідеєю у розвитку університетів стає підготовка випускників високого професійного рівня

до виконання поліфункціональних обов'язків та перехід в організації навчального процесу на принципи міждисциплінарності [467, с. 13, 19].

Для сучасних умов все більш необхідним є здібності до навчання, сприймання величезного потоку інформації, швидкого здобуття нових знань та володіння новими навичками та вміннями, спроможність та здібність швидко засвоювати, адаптуватися до нових умов та задач, ситуацій, що весь час змінюються. Ми вважаємо, що потрібне створення таких умов в Україні, щоб людина могла здобувати соціально необхідні знання та вміння, щоб зазначена можливість була досяжна максимально можливої кількості людей. Потрібно створити необхідні умови для продовження освіти, поновлення, підтримки та підвищення мінімально потрібного рівня вмінь, що і надалі буде неухильно підвищуватися.

Як підкреслює О.М. Новіков, відкриття можливості навчання в університетах для більш широкого кола молоді не може відбутися, якщо не відбудеться зміна самих університетів, як всередині закладу, так і по відношенню до інших “систем, що навчають”. Відбувається неухильний процес взаємопроникнення, утворення різноманітних типів комплексів, консорціумів, об'єднань [351].

У конкурентній боротьбі на ринку освітніх послуг, що формується у всіх регіонах України, конкурентні переваги отримує той університет, який через загальний фонд науково-педагогічних кадрів, що є сталим для умов конкретної місцевості, регіону, робить можливою пропозицію щодо по-справжньому “підігнаних” освітніх послуг на засадах індивідуалізації навчання.

Система вищої освіти України потребує модернізації та розвитку, що і є головною задачею в галузі національної вищої школи на початку третього тисячоліття [143; 217; 456]. Суспільству потрібна “свідомість, що випереджає”, яку може сформувати лише університетська система освіти, яка випереджає розвиток суспільства, що заснована на інтеграції з фундаментальною наукою [202, с. 28; 351]. Пріоритетною задачею державної політики у галузі освіти повинна стати підготовка та перепідготовка викладачів та керівників. Саме ці професіонали істотно впливають на її розвиток.

Проаналізуємо структуру системи вищої освіти України станом на 1995 рік [403, с. 171-172]. Державний сектор: класичні університети – 14; технічні

університети – 45; академії – 30; інститути – 72; училища, технікуми, коледжі (ВНЗ I-II рівнів акредитації) – 740. Вищих навчальних закладів, що засновані на інших формах власності, – більше 90. Загальний контингент студентів становить понад 1,5 млн. На початок 2002/2003 навчального року мережа ВНЗ I-IV рівнів акредитації включає 997 закладів [143, с. 229], у яких навчається майже 2,3 млн. студентів. До сектора державної та комунальної форм власності належать ВНЗ I-V рівнів акредитації – 590, а ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 232, у яких навчається понад 2 млн. студентів. До сектора недержавної форми власності станом на 1 січня 2003 року належать 78 вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, у тому числі коледжів – 42, технікумів – 25; училищ – 11, у яких навчається 52 тис. студентів. Чисельність ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 93, у тому числі університетів – 8, академій – 5, інститутів – 80, у яких навчається 145,9 тис. студентів [143, с. 77]. Динаміку зростання ВНЗ наведено згідно з офіційними даними МОН України [125]. Структуру системи вищої освіти України наведено на рис. А.6 додатка А.

На нашу думку, зусилля у вирішенні проблеми модернізації діючих та утворення нових вищих навчальних закладів в Україні є природною відповіддю активної інтелігенції, науковців системи вищої освіти на задоволення потреб суспільства у високоякісній освіті, освіті протягом усього життя, освіті інноваційного характеру, що відповідає змісту соціально-економічних перетворень як у глобальному та національному, так і у регіональному вимірах. За станом на 1995 рік, студентами в Україні стають приблизно 35% випускників загальноосвітніх закладів [403, с. 171]. У той же час у Японії – 70%, США – 62%, Франції – 58%, Німеччині – 65% [221; 517, с. 11]. Отже, нагальною потребою є планування гуманітарної політики держави, яка суттєво залежить від прогнозу на майбутнє.

Найбільш виваженим та перспективним шляхом розвитку університетської системи освіти та збереження інтелектуального наукового потенціалу України є запрошення та включення найбільш активної частини наукових працівників у діяльність університетів. Структура системи університетської освіти різних країн за різними напрямками наведена у табл. А.4 додатка А [517, с. 76].

Головними цінностями у XXI столітті у суспільстві та економіці знань стануть: природа, людина та її духовність, культура, знання та здоров'я, а технології будуть слугувати всьому цьому [119, с. 51]. Вища школа України активно формувалася у період індустріалізації. Пріоритети сучасних випускників шкіл та їх батьків близькі до тих, які характерні для розвинутих країн світу. Тобто існують протиріччя та дефіцит місць на спеціальності, які пов'язані з економікою, менеджментом, правом, іноземними мовами та політологією. Але ці пріоритети та університетська освіта ще у меншій мірі відповідають економічним реаліям країни. Як зауважує Г.П. Васянович, “в умовах реформування освіти, однією з провідних ідей якого є національне відродження, поєднання з втіленням у життя загальнолюдських цінностей, відповідальність перспективного змісту виходить на передній план” [54, с. 506].

При аналізі вищої школи України В.О. Міщенко і С.В. Науменкова наводять думку економістів, філософів та політологів щодо взаємозв'язку освіти “з концепцією стійкого розвитку та розглядають її як найпотужнішу виробничу силу, якою людство почало опановувати тільки у XX столітті”. Дослідники звертають увагу на підсумковий документ конференції Нобелівських лауреатів “На порозі XXI століття: небезпека і перспективи”, яка відбулася у Парижі у 1988 році, де визначено: “Освіта повинна мати абсолютний пріоритет у бюджетах всіх країн і сприяти розвитку всіх видів творчої діяльності” [321, с. 6].

Загострюється проблема забезпечення кадрового потенціалу університетської освіти. Найбільш типовим є співвідношення чисельності між категоріями викладацького складу: аспірантами, асистентами та доцентами з професорами – як 2:1:5. Коефіцієнт мобільності для кожної з груп зменшується та має такі орієнтовні значення: 50% – при переході з 1-ї до 2-ї групи та 15% – з 2-ї до 3-ї групи. Відсів з 3-ї групи несуттєвий [517, с. 84]. Ми поділяємо думку В.Є. Ходакова, що коли не запланована ротація чи оновлення викладацького корпусу, тоді не слід розраховувати на чутливість цього соціального інституту до інновацій, до нових технологій та методик.

У квітні 1991 р. Президент США підготував послання до Програми “Америка-2000: освітня стратегія”, де зазначав: “Усім тим, хто хоче бачити дійсне покращення

в американській освіті, я кажу – не буде відродження без революції. Для студентів завтрашнього дня, наступного покоління ми повинні створити нове покоління американських шкіл. Для всіх інших, дорослих, які вважають, що їхні шкільні дні вже закінчилися, ми повинні стати нацією студентів та визнати, що навчання – це справа усього життя” [517, с. 89-90].

Ось як висвітлює процес реформування вищої педагогічної освіти І.А. Зязюн: “Часом втрачаються ті добрі традиції, які роками вироблялися у педагогічних інститутах, і особливо практична підготовка вчителя до здійснення магічної педагогічної дії. У створених педагогічних університетах спостерігається посилення теоретичного абстрагування, що призводить до відриву студентів від реалій повсякденного життя школи. Формується установка на “вищість” теоретичних абстракцій над потребами практики. Значно збільшується серед тих, хто навчається, кількість осіб з невизначеною професійною спрямованістю. Такі студенти ідеально адаптуються до пізнавального конструктивізму і зовсім випускають з уваги найосновніше для вчителя – формування професійно необхідних якостей, постійний саморозвиток власної педагогічної майстерності” [160, с. 302].

В.П. Андрущенко звертає увагу на той факт, що потрібна вільна конкуренція у сфері науки та освіти як одна з головних складових у підґрунті сучасної вищої школи. Слід прийняти управлінські рішення, тобто ввести адміністративний зворотний зв'язок, який спрямований на підвищення ступеня ротації кадрів, рівня викладання, наукових досліджень [15, с. 6]. Диплом бакалавра чи магістра у динамічній економіці та “працюючій” науці, так само як і ступінь та звання, – це, образно кажучи, своєрідне запрошення для участі у конкурсах. Тому при наявності багатьох кандидатів на одну і ту ж вакансію диплом – лише необхідна умова. Але достатня умова – це здібності та рівень знань і вмінь.

Як зазначає Г. Макбурні, основні функції університетської системи освіти – це навчання, дослідження й обслуговування співтовариства [261, с. 115]. Процеси глобалізації спираються на використання інформаційно-комунікаційних мереж. Запозичуючи зі спеціалізованих міжнародних ресурсів, з'являється можливість більш ефективної організації підвищення власної кваліфікації, ніж в умовах

традиційного університету, оскільки заощаджуються кошти на утримання спортивних споруд, великих бібліотек, іншої університетської інфраструктури. О.П. Дем'янчук, С.Ф. Клепко, І. Березовська звертають увагу на той факт, що випускники університетів змушені докладати значних зусиль, щоб зарекомендувати себе, добитися перемоги у грантах. Ця нестабільність їхнього стану стимулює високий рівень активності, зростання творчого потенціалу [122; 27; 191]. Система грантів, практика роботи разом з вченими в університетській системі – все це приводить до необхідності навчитися легко адаптуватися до нових умов, які швидко змінюються і очікують майбутніх випускників, застосовувати знання та вміння, які придбали при опануванні фундаментальними дисциплінами, до вирішення конкретних завдань у новій предметній галузі [212, с. 12].

Виникає спокуса у підготовці яскравих, самобутніх творців у межах своєї галузі, які не претендують на власну думку та громадянську гідність поза сферою своєї професійної компетенції, творців, яких можна поставити у стан обслуговуючого персоналу, технічних виконавців чи звичайних прохачів. Це розколює еліту, робить її значно слабкішою та незахищеною, ніж це необхідно для країни. Ми цілком погоджуємося із твердженням В.А. Козакова, Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНОВСЬКОГО, О.С. ПОНОМАРЬОВА, що Україні потрібна концепція елітарної освіти, яка нерозривно пов'язана з довгостроковими національними цілями і майбутнім України, що твориться зараз [199; 483].

Характерну проблему, яка пов'язана з роллю яскравої творчої еліти у житті держави, сформулював англійський письменник та фізик Ч.П. Сноу: “У всіх великих індустріальних країнах спостерігається одне цікаве явище. Потреба у талановитих людях, спроможних виконувати роботи першочергової важливості, здається більшою, ніж може дати країна, не залучаючи надзвичайних засобів, і ця диспропорція стає з роками все більш відчутною. Як наслідок, ці країни відчувають нестачу в розумних та компетентних людях, які погоджуються займатися цікавою роботою, але без цих людей неможливо добитися, щоб коліщатка державної машини рухались без порушень” [517, с. 105].

Потрібне творче середовище, яке частіше формується завдяки сумісній роботі активних фахівців та здібної молоді. Утворенню такого середовища сприяє інтеграційна структурна політика. Як зазначає В.Є. Ходаков, проблема відсутності роботи за фахом для дуже талановитих випускників університетів є однією з найбільш гострих для вітчизняної елітарної освіти. Замість планки, навіть дуже високої, перед цими людьми виникає стіна [517, с. 72, 112]. Існуючі конкурси в університети значною мірою пов'язані з відсутністю достатнього фонду робочих місць для молоді, які б відповідали тому соціальному статусу, який вони очікують.

Спостерігаються системна криза та структурна деградація вищої школи України [517, с. 70], яка знаходиться у несталому стані і потребує системного аналізу з метою вироблення стабілізуючих впливів. Звернемо увагу на соціально-економічні умови, у яких діє система університетської освіти України [517, с. 113-117]:

- Економіка України знаходиться на шляху деградації та перетворюється у напівсировинний придаток світової економіки. Для багатьох наукомістких галузей характерний спад виробництва до 70%. Як зазначає О.Г. Білорус, “за період кризи 1991-2001 рр. Україна втратила 75% ВВП й близько 15 млн. робочих місць” [32, с. 79]. Це призвело до того, що значна частина випускників технічних вузів не змогли працевлаштуватися за спеціальністю, яку вони отримали. В свою чергу, це призводить до старіння інженерного корпусу, неспроможності виробництв до інновацій, зменшення кількості та зниження рівня наукових досліджень, фактичної відсутності ротации науково-педагогічного корпусу і, як наслідок, зниження рівня вступаючих у ці інститути. Як результат цієї тенденції – загострення проблеми дефіциту фахівців, які вміють перетворювати ідеї у конкретні вироби, товари, продукти та послуги.

- При низькому рівні підготовки абітурієнтів, при старіючій матеріальній базі інститутів, при порушенні зв'язків навчання з вирішенням конкретних задач навчання носить характер суто надання інформації. У викладачів та студентів знижується зацікавленість до аналізу практичних питань, поширюється некритичне, ознайомлювальне оволодіння розділами фундаментальних дисциплін [422, с. 59].

- На ринку праці України утворилася ситуація, коли на одну вакансію (для ряду спеціальностей), наприклад, на початок 1998 р., існувало три зареєстрованих у службі зайнятості, але вже на кінець 1998 року – шість. Значна частина випускників вищої школи іде у комерційну діяльність. Це негативно впливає на відношення як студентів, так і викладачів до цих спеціальностей, а багато студентів сприймає своє перебування в інституті як відстрочку перед діяльністю на виробництві та військовою службою.

- Спостерігається зниження зацікавленості висококваліфікованого професорсько-викладацького складу до викладацької діяльності. Це пов'язано з погіршенням матеріального становища вузівських працівників, коли значна частина працівників університетів опинилась за межею бідності. Викладачі змушені працювати у декількох закладах або займатися роботами, які не пов'язані з навчальною діяльністю. А це, перш за все, веде до втрати кваліфікації.

- Відчувається тенденція погіршення структури викладацького корпусу, старіння кадрів та відтік молодих викладачів у комерційні структури, зростання рівня незадоволення своєю роботою. Середній вік докторів наук, які працюють в університетах, досяг передпенсійного – 58,2 року, а 40% викладацького складу не мають наукових ступенів та звання. За даними соціологів, 46% викладачів та наукових співробітників бажали б піти з вищої школи [517, с. 116-117].

- Поширюється корупція [397; 422, с. 58].

- Загострилась тенденція зменшення чисельності аспірантів, які захищають дисертаційні дослідження у визначений термін.

- Спостерігається тенденція деградації кола спеціальностей, яка пов'язана з від'їздом провідних фахівців за кордон, відсутністю матеріального забезпечення практичної роботи, лабораторій, місць практики та експедицій. Всього експорт інтелектуального потенціалу України до 1999 року перевищив 6000 вчених та викладачів. Замість зміцнення наукової бази у провідних університетах України, інтеграції з іншими науковими структурами як галузевої, так і академічної науки відбувається закриття дослідницьких лабораторій та згорання наукових центрів. Розчиняється та зникає поживне середовище для інноваційних фірм [422, с. 59].

- Розмір стипендії штовхає студентів на пошук роботи під час навчання. Діяльність більшості фірм-посередників, які широко використовують студентів та викладачів, найчастіше нічого спільного з профілем і спеціальностями інститутів та університетів не мають і не використовують ні засоби, ні технології, якими ці школи володіють. Описана ситуація не може бути сталою.

В США малі фірми чисельністю у десятки людей впроваджують у 17 разів більше нововведень на долар витрат, ніж великі компанії з чисельністю більше 10 тис. людей. З 1953 по 1977 роки дослідна результативність малих фірм зросла у середньому у 1,7 раза, а крупних компаній – знизилася в 1,5 раза. На частку малих фірм припадає більше 40% новацій, які витримали випробування ринком [517, с. 120]. Ці процеси не залишилися поза увагою системи вищої освіти Америки. Росте різноманіття, підвищення швидкості реакції на запити бізнесу та суспільства, обрано курс на підвищення ініціативи та самостійності студентів. У цьому висвітлюється принципова тенденція у зростанні впливу малих, динамічних форм організації здобуття вищої освіти на перехід до індивідуалізації діяльності суспільства.

Організації іншого типу – великі компанії, державні структури, великі університети. Їхня узагальнена мета полягає не у радикальній зміні існуючої ситуації, стану, а у збереженні та стабілізації. У цих організаціях потік ресурсів, інформації, керуючих впливів іде зверху вниз. При цьому розвиток піддається плануванню, вони непогано скеровані, але час реакції на нововведення значно більший. В той же час забезпечити високу ефективність їх роботи досить складно. Реформування відбувається з великими проблемами. Загальновідомо, що коли втрачається чітка орієнтація, це може швидко привести до деградації. Типовий шлях такого сценарію – розпад на частини, втрата керованості та зменшення ефективності усіх елементів системи.

У системі вищої школи України до структур першого типу належать невеликі нові університети чи філії різної форми власності, значна частина колективів, які займаються науковою роботою, інноваційними проектами, малі підприємства, які займаються впровадженням при інститутах та університетах [104, с. 87]. До структур другого типу належить існуюча традиційна система державних вищих

навчальних закладів, на яку покладена функція збереження та виробництва інтелектуального потенціалу.

Досвід американської та європейської науки й економіки свідчить, що оптимальне співвідношення засобів, які спрямовані на підтримку першої та другої структур, знаходяться в інтервалі 15-10%. Більша сума призводить до народження конкуруючих та дублюючих інституцій, а менша сума не створює достатньо стимулюючого впливу [517, с. 121].

І.А. Зязюн підкреслює, “що науковці освітньої галузі в багатьох країнах світу констатують вияв основоположної закономірності: державою-лідером у світі буде та, яка створить найбільш ефективну систему шкіл, коледжів, ліцеїв, гімназій, щоб максимально розвивати інтелектуальний і морально-почуттєвий потенціал своїх громадян” [160, с. 288].

В ході дослідження ми дійшли висновку щодо основних проблем освіти національного рівня, які спостерігаються в умовах перехідної економіки України:

- Переважно технічна, негнучка освіта, орієнтована на обслуговування військово-промислового комплексу, призвела до масового безробіття саме серед фахівців цього напрямку.

- Зростає потреба отримання вищої гуманітарної базової освіти, а не вузької спеціальної, що викликано зміною структури суспільства.

- Відсутня науково обґрунтована система прогнозування потреби регіону у фахівцях та напрямів освіти, які необхідно розвивати першочергово. Це призводить до значних диспропорцій у кадровому складі майбутніх фахівців.

- Існує ізоляція викладачів, студентів та учнів від міжнародної інформації, по-перше, через неволодіння міжнародною (англійською) мовою, по-друге, через неналагоджену та дуже дорогу систему постачання інформації, по-третє, через інертність викладачів, які не мають належних стимулів.

- Традиційно російськомовне викладання у більшості навчальних закладів надалі викликає великі труднощі для фахівців у використанні державної мови.

- Значні труднощі з використанням української мови мають викладачі. Втрачаються кваліфіковані кадри через складнощі навчання мові. Є тільки платні курси вивчення української мови, на які у викладача немає коштів.

- За важких економічних умов небагато родин мають змогу фінансувати в повному обсязі навчання студента у платних навчальних закладах або в інших містах, де є вищі гуманітарні навчальні заклади, орієнтовані на застосування базових положень гуманізації.

- Незважаючи на державні вимоги, відсутня реальна можливість вільного вибору дисциплін у більшості вищих навчальних закладів.

- Різноманіття ліцеїв, коледжів та пропозицій інших нових форм навчання призводить до складності обґрунтованого вибору навчального закладу.

- Проблема технічного забезпечення навчального процесу сучасним обладнанням та необхідними приміщеннями робить викладання багатьох дисциплін формальним.

- Відсутність достатньої координації навчальних програм закладів різного рівня створює додаткові проблеми для абітурієнтів і студентів.

- Низька якість середньої загальної освіти сільської молоді створює недостатні початкові умови при вступі до вищої та середньої спеціальної освіти.

- Присутня формальність естетичного та фізичного розвитку учнів та студентів.

- Відсутня можливість у студентів заробити кошти для навчання.

Також нами визначені додаткові проблеми національного рівня, що теж зумовлюють зміни університетської освіти: “перевиробництво” науково-педагогічного персоналу в провідних університетських центрах України та їх нестача у регіонах; недостатнє розмежування повноважень органів влади у центрі та у регіонах; недостатність координації міжрегіональної взаємодії; відсутність або недостатність законодавчих механізмів по концентрації фінансових ресурсів з державного бюджету, що мають бути доповнені з обласного та місцевого бюджетів; нерівномірність рівня добробуту мешканців регіонів України порівняно з країнами Європи; недостатнє усвідомлення необхідності створення умов для здобуття якісної

освіти на місцях у регіонах з боку органів влади у центрі; недостатність усвідомлення факту, що більшість з випускників провідних університетів не поїде влаштовувати власний бізнес на периферію; неможливість реалізувати власний потенціал, замість високої планки перед високоосвіченою та обдарованою молоддю виникає глуха стіна; окремо не ефективна ані централізація, ані децентралізація управління університетською освітою.

Таким чином, призначення національної університетської освіти полягає у формуванні команди професіоналів з новим рівнем світогляду вільної людини, особистостей, які утворюють кадровий потенціал, у якого вистачить і знань, і вмінь, і, найголовніше, патріотизму щодо усвідомлення та втілення політики змін у відповідності до світового досвіду і вітчизняних культурно-історичних традицій [297]. При цьому соціально-педагогічна проблема сталого розвитку університетської освіти як самостійна наукова проблема не досліджена. Одночасно значна частка педагогічних досліджень спрямована на розв'язання наукових проблем, які непрямо пов'язані з проблемою забезпечення сталого розвитку університетської освіти.

Відмітимо лише основні складові: принцип неперервної освіти є одним з основоположних принципів у концепції сталого розвитку особистості, закладів і через це – людства; гуманізація та технологізація освітньої діяльності є провідними тенденціями у впровадженні концепції сталого розвитку освіти, характеризують її якість, у тому числі навчально-виховного процесу в університетській системі освіти; поняття творчості слугує невід'ємною характеристикою, інтегративним критерієм якісного становлення, сталого розвитку особистості; відповідальність випереджаючого змісту виходить на передній план при створенні моделі сталого розвитку університетської освіти.